

УДК [159.922.2:159.942.5]:364-787.22
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2023-1-2>

ДОВІРА І ХАРАКТЕРИСТИКИ, ЩО СПРИЯЮТЬ УСПІШНОМУ ПЕРЕЖИВАННЮ ТРАВМАТИЧНИХ СИТУАЦІЙ

Чайка Галина Василівна,
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії психології особистості
Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України
chaika_g@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7799-1314>

Мета – дослідити зв'язки довіри з особистісними конструктами, що сприяють успішному переживанню складних травматичних ситуацій: життєстійкістю, позитивним самоствавленням, копінг-стратегіями тощо. **Методи.** Для вивчення довіри використовувався відповідний показник Вісбаденського опитувальника до методу позитивної психотерапії та сімейної психотерапії (WIPPF). Для вивчення особистісних конструктів, що сприяють успішному переживанню складних травматичних ситуацій, були використані: копінг-тест (Лазарус і Фолкман), тест життєстійкості С. Мадді, тест-опитувальник самоствавлення особистості В.В. Століна, С.Р. Пантілеєва, опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо, шкала каузальної орієнтації Е. Дессі, Р. Райана. Всього у дослідження взяли участь 220 респондентів, їхній середній вік становив 33 роки, це були студенти та фахівці з різних спеціальностей, 180 з них – жінки, 40 – чоловіки. **Результати.** Була виявлена низка негативних кореляцій між установкою на довіру та показниками, що знижують можливість особистості успішно пережити травматичний досвід: неадаптивні копінг-стратегії, переживання досвіду минулого як негативного, відчуження теперішнього як безнадійного, фаталістичного. На протилежність цьому була виявлена низка позитивних кореляцій між установкою на довіру та показниками, що підвищують можливість особистості успішно пережити травматичний досвід: адаптивні копінг-стратегії, життєстійкість, позитивне самоствавлення та самоповага, самоінтерес, переживання досвіду минулого як позитивного, спрямованість на майбутнє, опора на внутрішню мотивацію у власних діях і вчинках. **Висновки.** Довіра до світу, людей і себе, наявні припущення про доброзичливість і осмисленість світу навколо, про достоїнність самої особистості підтримують характеристики, що сприяють успішному переживанню складних травматичних ситуацій: життєстійкість, позитивне самоствавлення, використання адаптивних копінг-стратегій тощо. Своєю чергою зазначені характеристики сприяють ефективному переборенню стресових ситуацій, попереджають розвиток травматизації через події навколо і таким чином не дають знизитися довірі.

Ключові слова: довіра, копінг-стратегії, життєстійкість, самоствавлення, часова перспектива, каузальні орієнтації.

TRUST AND CHARACTERISTICS SUPPORTING SUCCESSFUL OVERCOMING OF TRAUMATIC SITUATIONS

Chaika Galina Vasylivna,
Ph.D. in Psychological Sciences,
Senior researcher in the Laboratory of Psychology of Personality
G.S. Kostyuk Institute of Psychology, the NAES of Ukraine
chaika_g@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7799-1314>

The article goal is to investigate correlations between trust and those personal constructs that contribute to successful overcoming of difficult traumatic situations: psychological hardiness, positive self-attitude, coping strategies, etc. **Methods.** The appropriate Wiesbaden Questionnaire for Positive Psychotherapy and Family Psychotherapy (WIPPF) was used to study trust. To study personal constructs contributing to successful overcoming of difficult traumatic situations, the following methods were used: Ways of Coping Questionnaire (Lazarus and Folkman), Maddi's Hardiness Survey, Stolin & Pantileev's Personality Self-Attitude Questionnaire, Zimbardo Time Perspective Inventory, General Causality Orientations Scale (Dessi, Ryan). 220 respondents with the average age of 33 years, students and specialists from various specialties, 180 women, 40 men took part in the study. **Results.** Several negative correlations were found between the attitude to trust and indicators that reduce an individual's ability to overcome successfully a traumatic experience: maladaptive coping strategies, evaluation of past experiences as negative, feeling the present as hopeless, fatalistic. On the contrary, several positive correlations were found between the attitude to trust

and an individual's ability to overcome successfully a traumatic experience: adaptive coping strategies, life hardiness, positive self-attitude and self-esteem, self-interest, evaluation of the past as positive, orientation to the future, internal motivation for one's own actions and deeds. **Conclusions.** Trust in the world, people and oneself, existing fundamental assumptions about the benevolence and meaningfulness of the world around, about the dignity of an individual oneself support the characteristics that contribute to successful overcoming of difficult traumatic situations: hardiness, positive self-attitude, used adaptive coping strategies, etc. In turn, these characteristics contribute to effective overcoming of stressful situations, prevent traumatization because stressful life events, and thus do not allow trust to decrease.

Key words: *trust, coping strategy, psychological hardiness, self-attitude, time perspective, casual orientations.*

Вступ. Війна в Україні призводить до суттєвого погіршення психологічного здоров'я широких верств населення. Війна – це завжди психологічна травматизація, що включає посттравматичні стресові розлади, підвищення тривожності, депресивні прояви, появу соматичних розладів, погіршення стосунків із рідними та близькими, зловживання алкоголем і наркотиками (Bogic et al., 2015; Somasundaram, Sivayokan, 1994). На жаль, травматизація через війну спостерігається й у громадян України. Так, у роботі (Кузікова та ін., 2022) зазначається, що травматичні події зумовлюють роздратованість, підвищену збудливість, проблеми зі сном та з харчовою поведінкою. Навколишній світ уже не здається доброзичливим або справедливим; зникає віра у те, що людина сама може контролювати події у власному житті, навіть зникає віра у власні сили і загальну вдачу. Це дуже небезпечна ситуація, оскільки людині для прогнозування подій необхідна система стійких позитивних уявлень про навколишній світ, що допомагає приймати рішення щодо власного життя, відчувати стабільність навколишнього світу, будувати стратегії взаємодії зі світом і собою, тобто жити активним життям і досягати поставлених життєвих цілей. Іншими словами, людині потрібна довіра.

Мета статті – дослідити зв'язки довіри з особистісними конструктами, що сприяють успішному переживанню складних травматичних ситуацій: життєстійкістю, позитивним самоставленням, копінг-стратегіями тощо.

Теоретичне обґрунтування проблеми. Довіра – це одна з найважливіших умов взаємодії людини та світу. Довіра виступає інтегральним фактором, що об'єднує людину і світ у єдину систему; довіра є механізмом регуляції активності людини на її життєвому шляху. Люди, які активні на своєму життєвому шляху, відрізняються збалансованістю системи довірчих стосунків (довіри до себе, довіри до інших і довіри до соціального світу), а також схильні спиратися у разі встановлення довірчих взаємин на справжні критерії довіри (надійність, єдність, на відміну від розрахунку або легкої приязні).

Е. Еріксон (Эриксон, 1996), описуючи кризові періоди життя людини, ввів поняття базової довіри як найпершу кризу у житті людини, коли у перші півтора–два роки життя дитини у неї формується (або не формується) довіра до світу, в якому вона живе. У взаєминах з дитиною батьки передають дитині власні уявлення про світ навкруги і ставлення до нього, відчуття особистісної значущості тощо. Якщо догляд за дитиною постійний, доброзичливий, уважний, з любов'ю, це дає можливість дитині сформувати довіру спочатку до найближчих людей, а потім розвинути, простягнути її на інші стосунки, на інших людей і на світ загалом. Таким чином, базова довіра – це фундамент особистості, основа позитивного ставлення до інших людей і світу, основа віри у власні сили.

Близькою до ідеї базової довіри є концепція фундаментальних припущень, що була запропонована R. Janoff-Bulman. Згідно з цією концепцією людині для прогнозування подій, побудови цілей власного життя, прийняття рішень необхідні стійкі позитивні уявлення про світ навколо, про інших людей, про саму себе. На думку R. Janoff-Bulman (Janoff-Bulman, 1992), наявні припущення укладаються у три фундаментальні категорії: 1) доброзичливість навколишнього світу як віра у те, що навколишній світ – це місце, в якому можна жити і бути щасливим, а люди поряд здебільшого хороші і порядні, вони можуть і прийдуть на допомогу, якщо це потрібно; 2) осмисленість навколишнього світу як віра у його справедливість, віра у те, що життєві події залежать від зусиль самої людини, у те, що людина здатна контролювати результати своїх дій; 3) достойність самої особистості як віра людини у саму себе, у те, що вона гідна поваги і любові, здатна контролювати власну поведінку, і, крім того, їй таланить, вона може бути щасливою, навіть якщо сама людина з якихось причин не може контролювати події навколо неї.

R. Janoff-Bulman зазначає, що ця система припущень складається у ранні роки і є досить стабільною, проте вона майже не усвідомлюється у повсякденному житті або у простих життєвих ситуаціях, лише тяжкі випробування примушують людину замислитися над питаннями щодо власних поглядів на світ, людей, себе. На нашу думку, цей підхід є розширенням концепції базової довіри, запропонованої Е. Еріксоном.

Е. Еріксон (Эриксон, 1996), описуючи кризові періоди життя людини, ввів поняття базової довіри як найпершу кризу у житті людини, коли у перші півтора–два роки життя дитини у неї формується (або не формується) довіра до світу, в якому вона живе. У взаєминах з дитиною батьки передають дитині власні уявлення про світ навкруги і ставлення до нього, відчуття особистісної значущості тощо. Якщо догляд за дитиною постійний, доброзичливий, уважний, з любов'ю, це дає можливість дитині сформувати довіру спочатку до найближчих людей, а потім розвинути, простягнути її на інші стосунки, на інших людей і на світ загалом. Таким чином, базова довіра – це фундамент особистості, основа позитивного ставлення до інших людей і світу, основа віри у власні сили.

Як було показано нами в огляді (Чайка, 2022 (1)), від міри довіри до себе і до світу залежить ціла низка особистісних характеристик, таких як переважання позитивних емоцій над негативними, емоційний інтелект, самоконтроль, наявність цілей у житті. Своєю чергою вказані особистісні характеристики є основою позитивного психологічного здоров'я людини і психологічного благополуччя.

Загалом, як зазначено вище, довіра як особистісна якість формується на ранніх етапах життя людини і слабо змінюється пізніше, що було також показано і у дослідженні, проведеному нами (Чайка, 2022 (2)). Проте Д. Елкінд (Элкинд, 1996) зазначив, що хоч довіра до світу в основному появляється (або не появляється) у ранньому віці, проте довіра може змінюватись і далі протягом життя. З одного боку, позитивні впливи можуть певною мірою розвинути або відновити довіру до світу. З іншого, негативні впливи, трагічні події можуть знищити базову довіру, що суттєво погіршить психологічне здоров'я людини, її психологічне благополуччя і стійкість до стресових ситуацій.

У психологічно травматичній ситуації, під час життєвих випробувань наявна система позитивних фундаментальних припущень особистості може виявитися не сумісною з поточним станом справ, із ситуацією, з якою стикнулася людина, і це може призвести до порушення фундаментальних припущень, до кардинальних змін у базовій довірі, тобто до зниження довіри до світу, людей, себе. На жаль, усі громадяни нашої країни зараз стикнулися із найгіршою з усіх можливих травматичних подій – з війною. У такий тривожній ситуації зниження довіри, фундаментальні припущення, що похитнулися, своєю чергою, погіршують внутрішні ресурси особистості, що необхідні для саморозвитку, досягнення життєвих цілей, використання ефективних копінг-стратегій, для відчуття психологічного здоров'я та благополуччя загалом (Poulin, Cohen Silver, 2008). Саме тому у цій роботі ми вивчаємо, як пов'язана довіра із низкою особистісних чинників, що сприяють успішному переживанню травматичних подій, а саме: стратегії, застосовні у стресових ситуаціях (копінг-стратегії), життєстійкість, самоставлення, часова перспектива, мотиваційні орієнтації особистості.

Методологія і методи. Всього у дослідженні взяли участь 220 респондентів, їхній середній вік становив 33 роки, це були студенти та фахівці з різних спеціальностей, 180 з них – жінки, 40 – чоловіки.

Для вивчення довіри використовувався відповідний показник Вісбаденського опитувальника до методу позитивної психотерапії та сімейної психотерапії (WIPPF)

(Психологические тесты, 2000: 194–222). Для вивчення особистісних конструктів, що сприяють успішному переживанню складних травматичних ситуацій, були використані: копінг-тест (Лазарус і Фолкман, адаптація Т.Л. Крюкова, Е.В. Куфтяк) (Крюкова, Куфтяк, 2007), тест життєстійкості С. Мадді (адаптація Д.О. Леонтьєва, О.І. Рассказової) (Леонтьєв, Рассказова, 2006), тест-опитувальник самоставлення особистості В.В. Століна, С.Р. Пантїлеєва (Пантїлеев, 1993), опитувальник часової перспективи Ф. Зімбардо (Senyuk, 2012), шкала каузальної орієнтації Е. Дессі, Р. Райана (адаптація О.Є. Дергачової, Л.Я. Дорфмана, Д.О. Леонтьєва (Дергачева та ін., 2008).

Результати і дискусія. У таблиці 1 представлені кореляції між довірою та стратегіями, застосовними у стресових ситуаціях.

Таблиця 1

Кореляції між довірою та копінг-стратегіями

	Довіра
Конфронтаційний копінг	-,030
Дистанціювання	-,063
Самоконтроль	-,019
Пошук соціальної підтримки	,037
Прийняття відповідальності	-,118
Втеча-уникнення	-,279**
Планування вирішення проблеми	,232**
Позитивне переоцінювання	,232**

** Кореляція значима на рівні 0,01 (двобічна).

Довіра негативно на помірному рівні корелює зі стратегією «втеча–уникнення». Загалом про кожну стратегію не можна сказати однозначно, чи вона ефективна, чи ні, оскільки все залежить від ситуації, в якій перебуває людина. Стратегія «втеча–уникнення» – це відмова вірити у те, що стресова ситуація взагалі існує, спроба жити так, як раніше. Така стратегія допомагає зберегти емоційний баланс, проте за наявності довгострокової стресової ситуації (а поточна війна саме така ситуація) вона перестає працювати, оскільки неможливо довго закривати очі на проблеми. Тому цю стратегію не можна назвати ефективною, а існування довіри знижує вірогідність її появи. Довіра позитивно корелює зі стратегією «позитивне переоцінювання». Ця стратегія також спрямована на регулювання емоцій у стресових ситуаціях, але полягає у тому, щоб віднайти користь у ситуації, що склалася. Тому така стратегія значно більш адаптивна. Також довіра позитивно корелює зі стратегією «планування вирішення проблеми», тобто з конкретними роздумами про те, як вирішити ситуацію, розробленням конкретного покроко-

вого плану дій. Ця стратегія вважається одно-значно адаптивною. Наявність довіри до світу, людей, себе підтримує вибір особистістю адаптивних стратегій як на емоційному рівні, так і на рівні конкретних дій, що позитивно впливає на здатність людини вийти зі складної, стресової ситуації без втрат і навіть відчуті особистісне посттравматичне зростання.

У таблиці 2 представлені кореляції між довірою та життєстійкістю.

Таблиця 2
Кореляції між довірою та параметрами життєстійкості

	Довіра
Включеність	,450**
Контроль	,376**
Прийняття ризику	,340**

** Кореляція значима на рівні 0,01 (двобічна).

Довіра позитивно і досить суттєво корелює з усіма трьома параметрами життєстійкості. Як зазначила О.А. Чиханцова: «Життєстійкість проявляється як ставлення людини до себе, навколишнього світу та характеру взаємодії з ним, яка дає сили та мотивує її до самореалізації, лідерства, здорового способу думок та поведінки; дає можливість відчувати себе значущою і досить цінною, щоб повністю включитися до розв'язання життєвих завдань, не звертаючи увагу на наявність несприятливих факторів та змін» (Чиханцова, 2018: 5). Життєстійкість – важлива особистісна характеристика, що суттєво впливає на ефективність адаптації до змін (Чхайдзе, 2019), на створення життєвих смислів та самоефективність (Запека, 2019). Якщо згадати, що довіра – це наявність припущень про доброзичливість та осмисленість світу і людей навколо, про достоїнність і вдачу самої особистості, то стає очевидним, що такі припущення є базою, фундаментом для формування та розвитку життєстійкості.

У таблиці 3 представлені кореляції між довірою та самоствавленням.

Таблиця 3
Кореляції між довірою та параметрами самоствавлення

	Довіра
S – Інтегральне самоствавлення	,360**
SI – самоповага	,376**
SII – аутосимпатія	,276**
SIII – очікуване ставлення інших	,285**
SIV – самоінтерес	,145*

* Кореляція значима на рівні 0,5 (двобічна).

** Кореляція значима на рівні 0,01 (двобічна).

Довіра позитивно і досить суттєво корелює з інтегральним самоствавленням, вона також

позитивно корелює зі складниками самоствавлення, особливо сильний зв'язок із самоповагою. Самоствавлення розуміється як цілісне, відносно постійне емоційне ставлення до себе, міра ухвалення або неприйняття індивідом самого себе. Високе самоствавлення сприяє реалізації потенціалу особистості, що є чинником досягнення позитивного функціонування особистості, підвищення рівня задоволеності життям (Сердюк, 2021). Загалом можна сказати, що високе самоствавлення, самоповага близька до такого фундаментального припущення, як достоїнність самої особистості, тобто уявлення про себе як про хорошу людину, гідну поваги, любові та прийняття. Довіра до себе є основою, фундаментом позитивного самоствавлення.

У таблиці 4 представлені кореляції між довірою та часовою перспективою особистості.

Таблиця 4
Кореляції між довірою та параметрами сприйняття часової перспективи особистості

	Довіра
Негативне минуле	-,383**
Гедоністичне сьогодні	,050
Майбутнє	,219**
Позитивне минуле	,203**
Фаталістичне сьогодні	-,275**

** Кореляція значима на рівні 0,01 (двобічна).

Часова перспектива відображає установки, переконання і цінності, пов'язані з часом. Часова перспектива – це відносно стабільна характеристика особистості, коли в поглядах людини на життя починає переважати орієнтація на певний часовий період із певним емоційним забарвленням. Довіра негативно і досить суттєво корелює з негативним минулим. Орієнтація на негативне минуле виражається в загальному песимістичному, негативному ставленні до минулого. Також довіра негативно корелює з параметром «фаталістичне сьогодні», яке описує стан безпорадності, безнадійності, покори, зниженої енергії. З іншого боку, довіра позитивно корелює з «позитивним минулим», що описує тепле, ностальгічне, сентиментальне ставлення стосовно минулого, і з «майбутнім», тобто ситуація, коли минуле розглядається як місце помилок, які можна виправити, і успіхів, які можна повторити і збільшити. Тобто установка на довіру, віра у доброзичливість навколишнього світу і людей поряд підтримує таке сприйняття часової перспективи, яке сприяє активній життєвій позиції людини, її енергійності і, відповідно, стійкості проти стресу. Крім того, така установка попереджає розвиток таких негативних видів сприймання

часової перспективи, які знижують можливості особистості протистояти стресовим ситуаціям. Зауважимо, що у роботі (Діброва, 2021) досліджувалася часова перспектива внутрішньо переміщених осіб, які були вимушені покинути свої домівки через бойові дії на Сході країни. Було виявлено, що їхня часова перспектива відзначається невизначеністю та відкритістю, іншими словами, таким особам складно ставити конкретні цілі, що мають бути досягнуті у визначений проміжок часу. На нашу думку, підтримувана довіра до світу та до себе допоможе вирішити цю проблему, і це може стати темою подальших досліджень.

У таблиці 4 представлені кореляції між довірою та мотиваційною спрямованістю особистості.

Таблиця 4

Кореляції між довірою та параметрами мотиваційної спрямованості особистості

	Довіра
Внутрішня орієнтація	,255**
Зовнішня орієнтація	-,042
Безособова орієнтація	-,087

** Кореляція значима на рівні 0,01 (двобічна).

Довіра позитивно корелює з внутрішньою мотиваційною орієнтацією. Внутрішня мотивація – особистісна характеристика, завдяки якій діяльність людини ініціюється зсередини, через особистісне «Я», і чинники, що регулюють діяльність особистості, виникають та повністю перебувають усередині, у психологічному світі самої особистості (Сердюк, 2019). Установка на довіру тут виступає ініціатором і підтримкою розвитку такої мотивації.

Кореляційний аналіз не може виявити, який чинник первинний, а який похідний. Проте, як вказувалося вище, установка на довіру – досить стійка особистісна характеристика, що формується у ранньому дитинстві і мало змінюється протягом життя. Можна сказати, що установка на довіру стає ініціатором розвитку позитивних особистісних характеристик, що допомагають особистості переборювати складні, стресові, травматичні ситуації.

Однак складні життєві обставини, особливо травматичні події, можуть похитнути довіру, що негативно вплине на особистість, її психічне здоров'я (Edmondson et al., 2011). Наявність особистісних характеристик, що сприяють ефективному переборенню травматичної ситуації, таких як застосування адаптивних копінг-стратегій, загальна життестійкість, позитивне самоствавлення, адекватна часова орієнтація, опора на власну мотивацію у житті, створюють начебто «подушку безпеки», що не дає змогу знизитися довірі до світу, людей і себе. Таким чином, можна спостерігати взаємну підтримку цих особистісних характеристик.

Висновки. Проведений кореляційний аналіз показав таке.

Була виявлена низка *негативних* кореляцій між установкою на довіру та показниками, що *знижують* можливість особистості успішно пережити травматичний досвід: неадаптивні копінг-стратегії, переживання досвіду минулого як негативного, відчуження теперішнього як безнадійного, фаталістичного.

На протилежність цьому була виявлена низка *позитивних* кореляцій між установкою на довіру та показниками, що *підвищують* можливість особистості успішно пережити травматичний досвід: адаптивні копінг-стратегії, життестійкість, позитивне самоствавлення та самоповага, самоінтерес, переживання досвіду минулого як позитивного, спрямованість на майбутнє, опора на внутрішню мотивацію у власних діях і вчинках.

Довіра до світу, людей і себе, наявні припущення про доброзичливість і осмисленість світу навколо, про достойність самої особистості підтримують характеристики, що сприяють успішному переживанню складних травматичних ситуацій: життестійкість, позитивне самоствавлення, використання адаптивних копінг-стратегій тощо. Своєю чергою зазначені характеристики сприяють ефективному переборенню стресових ситуацій, попереджають розвиток травматизації через події навколо, і таким чином не дають знизитися довірі.

Перспективу дослідження ми вбачаємо у створенні програми підтримки довіри до світу, людей і себе у складні часи війни та повоєнного відновлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дергачева О.Е., Дорфман Л.Я., Леонтьев Д.А. Русскоязычная адаптация опросника каузальных ориентаций. *Вестник Московского университета. Серия 14. Психология*. 2008. № 3. С. 91–106.
2. Діброва В.А. Особливості часової перспективи та мотивації щодо майбутнього внутрішньо переміщених осіб. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2021. № 3. С. 5–12.
3. Запека Я.Г. Емпіричне дослідження життестійкості студентів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2019. № 4. С. 87–93.
4. Крюкова Т.Л., Куфтяк Е.В. Опросник способів совладання (адаптація методики WCQ). *Журнал практического психолога*. 2007. № 3. С. 93–112.
5. Кузікова С.Б., Зливков В.Л., Лукомська С.О. Вікові особливості переживання травм війни: інтегративний підхід. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2022. № 2. С. 64–70.

6. Леонтьев Д., Рассказова Е. Тест жизнестойкости. Москва : Смысл, 2006, 30 с.
7. Панталеон С.Р. Методики исследования самоотношения. Москва : Смысл, 1993. 30 с.
8. Психологические тесты / Под. ред. А.А. Карелина. В 2 т. Москва. 2000. Т. 2. С. 194–222.
9. Сердюк Л.З. Фактори внутрішньої мотивації та самодетермінації учіння студентської молоді. *Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості*. 2019. № 15 (6). С. 114–122.
10. Сердюк Л.З. Детермінанти психологічного благополуччя особистості : монографія / Л.З. Сердюк, І.В. Данилюк, В.В. Турбан, О.І. Пенькова, Н.Д. Володарська та ін. ; за ред. Л.З. Сердюк. Київ–Львів : Видавця Вікторія Кундельська, 2021. 236 с.
11. Чайка Г.В. Довіра як ключовий компонент психічного здоров'я. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія «Психологія»*. 2022, Том 33 (72), № 1. С. 31–36. DOI: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2022.1/05>.
12. Чайка Г.В. Статеві-вікові особливості довіри та її зв'язок із психологічним благополуччям. *Проблеми сучасної психології*, 2022, № 1. С. 101–108. URL: <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-1-12>.
13. Чиханцова О.А. Життєстійкість та її зв'язок з цінностями особистості. *Проблеми сучасної психології*, 2018. № 42. С. 211–231. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-42.211-231>.
14. Чхадзе А.О. Психологічні особливості життєстійкості в гібридній війні. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2019. № 4. С. 52–63.
15. Элкинд Д. Эриксон и восемь стадий человеческой жизни. В кн.: Эриксон Э. Детство и общество. Изд. 2-е, перераб. и доп. / Пер. с англ. Санкт-Петербург : Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996.
16. Эриксон Э. Детство и общество. Изд. 2-е, перераб. и доп. / Пер. с англ. Санкт-Петербург : Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996.
17. Edmondson D., Chaudoir S., Mills M., Park C., Holub J., Bartkowiak J. From Shattered Assumptions to Weakened Worldviews: Trauma Symptoms Signal Anxiety Buffer Disruption, *Journal of Loss and Trauma*, 2011. No 16:4, P. 358–385. DOI: 10.1080/15325024.2011.572030.
18. Bogic M., Njoku A., Priebe S. Long-term mental health of war-refugees: a systematic literature review. *BMC Int Health Hum Rights*. 2015, Vol. 28. P. 15–29. DOI: 10.1186/s12914-015-0064-9.
19. Janoff-Bulman R. Shattered assumptions. New York. NY : Free Press, 1992.
20. Poulin M., Cohen Silver R. World benevolence beliefs and well-being across the life span. *Psychol Aging*. 2008. Vol. 23(1). P. 13–23. DOI: 10.1037/0882-7974.23.1.13.
21. Senyk O. Адаптація опитувальника часової перспективи особистості Ф. Зімбардо (ZTPI). *Соціальна психологія*. January 2012. С. 153–168.
22. Somasundaram D.J., Sivayokan S. War Trauma in a Civilian Population. *British Journal of Psychiatry*, 1994, Vol. 165. P. 524–527.

REFERENCES:

1. Dergacheva, O.Ye., Dorfman, L.Ya., Leontyev, D.A. (2008). Russkoyazychnaya adaptatsiya oprosnika kauzal'nykh orientatsiy [Russian-language adaptation of the General Causality Orientations Scale]. *Bulletin of Moscow University. Series 14. Psychology*. 3. 91–106 [in Russian].
2. Dibrova, V.A. (2021). Osoblyvosti chasovoyi perspektyvy ta motyvatsiyi shchodo maybutn'oho vnutrishn'o peremishchenykh osib [Peculiarities of the time perspective and motivation regarding the future of internally displaced persons]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Psychological sciences*. 3. 5–12 [in Ukrainian].
3. Zapeka, Ya.H. (2019). Empyrychne doslidzhennya zhyttestyystykosti studentiv [Empirical study of students' resiliency]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Psychological sciences*. 4. 87–93 [in Ukrainian].
4. Kryukova, T.L., Kuftyak, E.V. (2007). Oprosnik sposobov sovladannya (adaptatsyya metodyky WCQ [Ways of Coping Questionnaire (adaptation of the WCQ)]. *Zhurnal praktycheskoho psykholoha – Journal of a practical psychologist*. 3. 93–112 [in Russian].
5. Kuzikova, S.B., Zlyvkov, V.L., Lukoms'ka, S.O. (2022). Vikovi osoblyvosti perezhyvannya travm viyny: intehratyvnyy pidkhid [Age characteristics of war trauma experiencing: an integrative approach]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Psychological sciences*. 2. 64–70 [in Ukrainian].
6. Leont'ev, D., Rasskazova, E. (2006). Test zhyznestoykosti [Hardiness Survey]. Moscow: Smysl [in Russian].
7. Pantyleev, S.R. (1993). Metodyky yssledovannya samootnosheniya [Methods of self-attitude research]. Moscow: Smysl [in Russian].
8. Karelyn, A.A. (ed.) (2000). Psykholohicheskiye testy [Psychological tests]: in 2 vol. Moscow. Vol. 2. 194–222 [in Russian].
9. Serdyuk, L.Z. (2019). Faktory vnutrishn'oyi motyvatsiyi ta samodeterminatsiyi uchinnyya students'koyi molodi [Factors of students' academic internal motivation and self-determination]. *Aktual'ni problemy psykholohiyi. Psykholohiya obdarovanosti – Actual issues of psychology. Psychology of giftedness*. 15 (6). 114–122 [in Ukrainian].
10. Serdyuk, L.Z. (2021). Determinanty psykholohichnoho blahopoluchchya osobystosti: monohrafiya [Determinants of an individual's psychological well-being: monograph] / L.Z. Serdyuk, I.V. Danylyuk, V.V. Turban, O.I. Pen'kova, N.D. Volodars'ka et al.; ed. L.Z. Serdyuk. Kyiv–L'viv: Vydavets' Viktoriya Kundel's'ka [in Ukrainian].

11. Chayka, G.V. (2022). Dovira yak klyuchovyy komponent psykhichnoho zdorovya [Trust as a key component of mental health]. *Vchenizapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Seriya: Psykholohiya – Academic notes of V.I. Vernadskyi TNU named. Series: Psychology*. Vol. 33 (72), 1. 31–36. DOI: <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2022.1/05> [in Ukrainian].
12. Chayka, G.V. (2022.) Statevo-vikovi osoblyvosti doviry ta yiyi zv'yazok iz psykholohichnym blahopoluchchym [Age-specific characteristics of trust and its relationship with psychological well-being]. *Problemy suchasnoyi psykholohiyi – Issues of modern psychology, 1*, 101–108. Retrieved from: <https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-1-12> [in Ukrainian].
13. Chikhantsova, O.A. (2018). Zhittestiykist' ta yiyi zv'yazok z tsinnostyami osobistosti [Psychological hardiness and its connection with personal values]. *Problemy suchasnoyi psykholohiyi – Issues of modern psychology, 42*. 211–231. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2018-42.211-231> [in Ukrainian].
14. Chkhaidze, A.O. (2019). Psykholohichni osoblyvosti zhyttestiykosti v hibrydniy viyni [Psychological features of survival in hybrid war]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya Psykholohichni nauky – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series Psychological sciences, 4*. 52–63 [in Ukrainian].
15. Elkind, D. (1996). *Erik Erickson and the Eight Stages of Human Life*. In: Erickson E. Childhood and society. Ed. 2nd, revised. and additional / trans. from English. St. Petersburg: Lenato, AST, University Book Foundation.
16. Erickson, E. (1996). *Childhood and society*. Ed. 2nd, revised. and additional / trans. from English. St. Petersburg: Lenato, AST, University Book Foundation.
17. Edmondson, D., Chaudoir, S., Mills, M., Park, C., Holub, J., Bartkowiak, J. (2011). From Shattered Assumptions to Weakened Worldviews: Trauma Symptoms Signal Anxiety Buffer Disruption. *Journal of Loss and Trauma, 16*:4, 358–385. DOI: [10.1080/15325024.2011.572030](https://doi.org/10.1080/15325024.2011.572030).
18. Bogic, M., Njoku, A., Priebe, S. (2015). Long-term mental health of war-refugees: a systematic literature review. *BMC Int Health Hum Rights, 28*. 15–29. DOI: [10.1186/s12914-015-0064-9](https://doi.org/10.1186/s12914-015-0064-9).
19. Janoff-Bulman, R. (1992). *Shattered assumptions*. New York, NY: Free Press.
20. Poulin, M., Cohen Silver, R. (2008). World benevolence beliefs and well-being across the life span. *Psychol Aging, 23*(1). 13–23. DOI: [10.1037/0882-7974.23.1.13](https://doi.org/10.1037/0882-7974.23.1.13).
21. Senyk, O. (January 2012). Adaptatsiya opytuval'nyka chasovoyi perspektyvy osobystosti F. Zimbardo (ZTPI) (Adaptation of F. Zimbardo's Time Perspective Personality Questionnaire (ZTPI)). *Sotsial'na psykholohiya – Social Psychology*. 153–168 [in Ukrainian].
22. Somasundaram, D.J., Sivayokan, S. (1994). War Trauma in a Civilian Population. *British Journal of Psychiatry, 165*. 524–527.

Стаття надійшла до редакції 27.03.2023.
The article was received 27 March 2023.